

*Наталія Бондаренко (Вінниця)*

### **ЦЕРКВА ЄГОВІСТІВ В УРСР У 1970-ті – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х рр.**

Церква єговістів УРСР належала до Церков, які, в умовах атеїстичної пропаганди і антирелігійної боротьби в радянській державі, діяли нелегально. Різні владні органи, виконуючи численні постанови та розпорядження як ЦК КПРС, так і ЦК КПУ постійно наглядали за нею і докладали зусиль щодо посилення контролю за виконанням віруючими цієї пізньопротестантської релігійної течії законодавства про релігійні культу.

Метою даної статті є розкриття умов підпільного існування Церкви свідків Ієгови в УРСР у 1970-і – першій половині 1980-х рр., з'ясування особливостей протистояння її віруючих антирелігійному тиску радянської влади та основних форм протидії влади нелегальній діяльності єговістів. Стаття базується на архівних матеріалах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. До сьогодні діяльність єговістів указанного періоду належить до сфери маловивчених проблем вітчизняної історіографії. Література радянського періоду, з огляду на постійну протирелігійну пропаганду в колишньому СРСР, є великою, проте її наукова цінність є не значною, через упередженість й ідеологічну заангажованість<sup>1</sup>.

Серед основних методів протидії органів влади підпільній діяльності єговістів були адміністративний тиск та кримінальне переслідування, незмінне стеження за пересуванням, контактами, повсякденним життям віруючих, внаслідок чого відбувався вплив на їх свідомість з метою примусового розриву зв'язку з релігійною громадою. Дані заходи інколи призводили до виходу деяких вірян з общин єговістів, що розцінювалося владою як значний успіх у боротьбі з підпільним “релігійним сектантством”. Про один з таких випадків, який стався у 1971 р., коли 21 особа з села Сваричів Рожнянського району Івано-Франківської області “порвала з сектою єговістів” доповідав заступник уповноваженого Ради у справах релігій при Раді міністрів СРСР по Українській РСР П.Пилипенко в ЦК КПУ.

Важливим фактором у перешкоджанні віруючим здійснювати нелегальну релігійну діяльність було виявлення масових зібрань єговістських громад. Згаданий П.Пилипенко зазначав у тому ж інформаційному звіті про фіксацію 1971 р. сходин єговістів рутерфордівського напрямку у містах Сніжне, Торез і в селищі Володимирівка Волновахського району Донецької області. З боку влади були вжиті адміністративні заходи, у ході яких у лідерів громади вилучили різноманітну заборонену релігійну літературу: більше 250 примірників журналів “Башта варти” і “Вартова башта”, 20 екземплярів

журналу “Пробудись”, 144 реферати єговістського напрямку, 36 примірників “Керівництва для служителів” та багато іншої релігійної друкованої словесності, яка зберігалася у схованках. Найбільш активних єговістів органами влади було притягнуто до кримінальної відповідальності і засуджено на різні терміни відбування покарання<sup>2</sup>.

З метою пропаганди релігійних ідей деякі члени єговістських громад вдавалися до поширення літератури серед звичайного населення шляхом таємного підкидання її на подвір'я громадян, у поштові скриньки тощо. Зокрема секретар Кіровоградського обкому КПУ Д.Максименко повідомляв про подібні факти ЦК КПУ на початку жовтня 1972 р. Він зазначав, що у ніч на 23 вересня у Кіровограді в районі Новомиколаївки та у селищі Новгородці, а у ніч на 27 вересня у місті Знам'янка були виявлені брошури релігійного змісту під назвами “Заклик усіх смертних людей до безсмертя” на 20 сторінках (на місяць раніше – у серпні – брошури з цією назвою, виготовлені типографським шрифтом, були виявлені також у місті Долинську<sup>3</sup>), “Заклик усіх людей до безсмертя в одну віру і до всесвітньо-братської любові” на 60 аркушах, “Свідоцтво Бога пророків святих чи животворяще світло його усім народам і племенам” на 36 сторінках. Усього було виявлено у Кіровограді – 21, у Новгородцях – 50, у Знам'янці – 10 брошур. За висновком обласної влади зміст брошур свідчив про те, що її випустили єговісти іллінського напрямку. Оскільки місцевій владі про існування таких громад на території області відомо не було (були зафіксовані лише 5 груп рутерфордівців у складі 25 осіб у Гайворонському, Голованівському та Ульяновському районах, які, за визначенням Д.Максименка, “вели себе пасивно”), припускалося, що брошури розповсюдили не місцеві єговісти, а приїжджі<sup>4</sup>.

Така активність єговістів особливо тривожила центральне керівництво республіки, оскільки упродовж 1972 р. вона набула поширення у ряді східних областей України, особливо, крім Кіровоградської, у Черкаській, Одеській, Чернігівській областях. Пояснювалася вона тим, що, як було відомо органам влади, серед єговістів-іллінців існувало правило, за яким кожен віруючий був зобов'язаний переписувати і поширювати єговістську літературу<sup>5</sup>.

Якщо говорити про чисельність нелегальних єговістських громад, то на початок 1972 р. у республіці налічувалося 308 груп цієї релігійної течії<sup>6</sup>. У січні 1973 р., після ряду перевірок місцевих органів влади спільно з апаратом уповноваженого Ради у справах релігій, було зафіксовано 265 єговістських общин, більшість – рутерфордівського напрямку. Порівняно з 1971 р. їх кількість зменшилася на 43 групи. При цьому уповноважений Ради у справах релігій констатував, що установити більш точну кількість віруючих-єговістів органам влади у регіонах було дуже важко, оскільки ця релігійна течія, не дивлячись на “природне зменшення, систематично поповнювалася новими членами”.

У роботі з припинення забороненої діяльності єговістського підпілля адміністративні органи керувалися у цей період часу рішенням ЦК КПУ від 12 серпня 1969 р. “Про посилення роботи партійних організацій з викриття ворожої діяльності секти єговістів”. У її процесі рядовим віруючим-єговістам роз’яснювалися вимоги радянського законодавства про релігійні культи з метою запобігання його порушення. Проводилася також робота з виявлення незаконних масових зібрань віруючих під час спільних молінь, продовжувалося вилучення релігійної літератури, адміністративне та кримінальне переслідування лідерів релігійних груп. Лише у Чернівецькій області у 1972 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності 12 активних учасників єговістського підпілля. Зокрема керівника єговістської групи в селі Лучниці Рогатинського району Івано-Франківської області Пархуця було утретє засуджено за активну “антигромадську діяльність”<sup>7</sup>.

Як і у попередні роки у своїй поведінці і релігійній діяльності єговісти не припиняли самоізоляції від радянської дійсності. Вони уникали участі у громадському житті, виборах органів влади. Їх лідери, за словами уповноваженого Ради у справах релігій, спонукали вірян зневажливо ставитися до науки, культури, забороняли дивитися кіно, телебачення, служити у Радянській армії. Також зверталася увага на те, що на активізацію діяльності єговістського підпілля впливало поширення серед віруючих чуток про наближення “священної війни” – Армагеддону, яка, як вважав Бруклінський центр єговістів, мала початися у 1975 р.<sup>8</sup>

На січень 1974 р. уповноважений Ради у справах релігій по УРСР К.Литвин мав відомості про те, що в Україні нараховувалося більше 10 тисяч віруючих-єговістів обох напрямків. У червні 1974 р., як встановили органи влади, вони входили до складу 270 релігійних груп, до кінця ж року їх кількість зменшилася до 239<sup>9</sup>. Уповноваженим Ради відмічалася та особливість цієї релігійної течії, що серед її вірян переважали жінки. У Львівській області, наприклад, з 805 єговістів, які були на обліку у влади, жінок було 505 осіб.

Для того, щоб ефективно вести антирелігійну боротьбу партійному та радянському керівництву потрібно було мати всебічне уявлення про середовище віруючих, їх настрої, погляди. З цією метою, крім звичного арсеналу заходів, використовувалися соціологічні дослідження, які проводилися у різних регіонах республіки. За три роки соціологічних опитувань у Західному регіоні України (1971–1973 рр.) – Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та інших областях – було зроблено висновок про те, що багато єговістів, особливо іллінського напрямку, “відходили від старих релігійних канонів”: починали брати участь у суспільному житті, у виборах органів влади, служили у лавах Радянської армії. Однак це не впливало на зміну негативного ставлення партійного керівництва до них. Не випускаючи з-під пильного нагляду членів релігійних громад місцеві органи влади збирали необхідну інформацію

й намагалися скласти вичерпні списки віруючих єговістських груп (кілок) і їх керівників. З рядовими віруючими не припиняли проводити індивідуальну роботу, їм роз'яснювалося релігійне законодавство, до найбільш непоступливих застосовували заходи адміністративного тиску за "антигромадську діяльність". Зокрема у 1973 р. близько 60 осіб "активних сектантів" були оштрафовані адміністративними комісіями за порушення законодавства, 10 осіб молодих єговістів за відмову служити у Радянській армії були притягнуті до кримінальної відповідальності<sup>10</sup>.

Про пильне стеження органів влади за підпільною діяльністю єговістів свідчить факт утисків віруючих цієї Церкви у південному регіоні України. Так владою було встановлено, що у Кримській області ще у 1969 р. керівниками "Східної частини Українського округу єговістів" було створено "Кримський обвід", який нараховував разом із херсонською групою, що входила до його складу, більше 250 осіб. У результаті вчинених органами влади заходів було виявлено керівний склад єговістського підпілля і його структуру, магнітофонні записи "ворожого змісту", місця зберігання єговістської літератури, фотонегативи такої літератури а також осіб, які займалися її поширенням і розмноженням. На основі зібраних матеріалів 5 лідерів єговістів у Сімферополі, Джанкої і Ялті були притягнуті до кримінальної відповідальності. Тож К.Литвин констатував, що на місцях вживалося багато заходів щодо виконання згаданої постанови ЦК КПУ від 12 серпня 1968 р. про посилення роботи партійних органів з припинення антирадянської діяльності єговістів<sup>11</sup>.

На думку уповноваженого Ради заслуговував також на увагу досвід роботи партійних, громадських і комсомольських організацій та навчальних закладів Івано-Франківської області. Упродовж 1973 р. обком партії провів тут спеціальний семінар з лекторами, які займалися "викриттям реакційної сутності єговізму", були організовані семінари з агітаторами у районах, крупних населених пунктах. Співробітники Івано-Франківського відділу наукового атеїзму Інституту філософії АН УРСР під керівництвом кандидата філософських наук А.Шиш, професорсько-викладацький склад педагогічного інституту та інших навчальних закладів постійно проводили соціологічні дослідження. Їх результати лектори й агітатори широко використовували у своїй роботі з віруючими. Засобами обласної газети "Прикарпатська правда" та районних багатотиражок регулярно публікувалися антиєговістські матеріали, організувалися виступи із засудженням віровчення колишніх членів єговістських громад. Матеріали такого ґатунку доносилися до населення і з допомогою місцевих радіотрансляцій<sup>12</sup>.

Підсумовуючи, К.Литвин відмічав, що внаслідок проведеної органами влади роботи діяльність єговістського підпілля була в основному локалізована і масове збільшення кількості віруючих за

рахунок залучення нових членів не спостерігалось. Однак рівнем цієї роботи він усе ж був незадоволений і наголошував на тому, що засоби масової пропаганди області не піддавали критиці поширену єговістами інформацію про наближення у 1975 р. “священної війни”, а деякі місцеві владні структури і суспільні організації помилково вважали, що ряди місцевих єговістських громад поповнювалися лише за рахунок приїжджих віруючих осіб з інших регіонів, а не шляхом залучення нових членів. За наведеною уповноваженим Ради інформацією, користуючись відсутністю дієвого контролю за їх діяльністю, єговісти, через здійснення релігійного обряду водного хрещення, приймали у секту 15-16 літніх підлітків.

Оскільки вважалось, що будь-яка діяльність єговістів носила незаконний характер і нерідко перепліталася з політичними проявами і виступами проти радянської дійсності, на місцях побутувала думка про відстоювання усіма віруючими єговістських общин антирадянських поглядів. К.Литвин же, на основі конкретних соціологічних досліджень навів дані про 22% єговістів, які фанатиками не були, а 11% визначалися такими віруючими, які висловлювали сумніви щодо ярої антирадянської позиції. Для партійного керівництва республіки та органів, що відповідали за успіх реалізації антирелігійної політики влади, особливо, коли це стосувалося єговістської Церкви, такі результати соціологічних опитувань мали велике значення. Вони давали надію на використання у її інтересах тієї частини віруючих, яка не ставилася вороже до радянської влади, або сумнівалася. Підтвердженням цьому є слова К.Литвина про те, що “особливість складу цих віруючих (єговістів – Авт.) потребує диференційованого підходу до окремих груп, вивчення позитивного досвіду виведення їх з-під впливу секти”. А такий досвід у влади був, в основному, внаслідок боротьби з іншими підпільними релігійними організаціями, зокрема п’ятидесятниками і “Радою церков євангельських християн-баптистів”<sup>13</sup>.

У звіті за 1974 р. К.Литвин повідомляв ЦК КПУ про розробку і здійснення уповноваженими Ради спільно з місцевими органами влади деяких заходів з “викриття і знешкодження протизаконної діяльності керівників секти” єговістів та поліпшення роботи з її рядовими віруючими. У Закарпатській, Івано-Франківській, Кримській, Тернопільській, Одеській, Чернівецькій і деяких інших областях було взято на персональний облік понад половину ватажків і “сотні фанатичних сектантів”, із більшістю з яких проводилися “роз’яснювальні” індивідуальні та групові бесіди. Така ціленаправлена і систематична діяльність проти єговістського підпілля сприяла відходу деякої частини віруючих від Церкви. Зокрема у Чернівецькій області вийшли з неї понад 300 віруючих, а також утворилась нейтральна група з єговістів, які “критично сприймали вказівки Бруклінського центру і більш лояльно ставилися до радянської

дійсності”. Як зазначив К.Литвин, матеріали соціологічних досліджень, проведених у Івано-Франківській області, свідчили про те, що “у буденній свідомості віруючих єговістів проходили значні зміни”: лише 18,9% віруючих (головним чином керівники і актив) негативно ставилися до радянського способу життя, решта – 81,1% – “позитивно сприймали усі заходи радянської влади”. На його думку виправдовувала себе практика засудження протизаконної діяльності керівників єговістського підпілля на зборах виробничих колективів, яка практикувалася у Донецькій, Хмельницькій та інших областях республіки. Що стосувалося діяльності єговістів іллінського напрямку, то К.Литвин зауважив, що “невизначеність догматичних основ і культової практики приводила до зниження її активності”<sup>14</sup>.

У 1976 р., незважаючи на деяке зменшення єговістських релігійних общин (їх було 235), кількість віруючих у них збільшилася до більш ніж 12 тисяч осіб. Єговістські громади були зафіксовані у 18 областях республіки, на чолі яких стояли, як з’ясували органи влади, 184 постійних керівника кілок, груп і обводів. Більшість єговістів рутерфордівців (10070 осіб) були зосереджені в шести західних областях – Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській і Чернівецькій. Більше двох тисяч єговістів були членами релігійних громад на сході і півдні УРСР. Єговістів іллінського напрямку було небагато – близько 400 осіб. Вони діяли в основному у східних областях республіки.

За відомостями органів влади найбільш активними у своїй підпільній діяльності були єговісти-рутерфордівці. У другій половині 1970-х рр. вони приділяли велику увагу новим формам роботи у групах з пропаганди релігійної ідеології, місіонерству, наверненню у общини нових членів. Спеціальний день був відведений на ознайомлення і вивчення журналу “Вартова башта”, що проходило під час спеціального уроку. Така “обробка віруючих”, на думку владних інстанцій, велася «з метою затушковування провалу акції “Армагеддон”», котра була намічена на осінь 1975 р., сама ж ідея “Армагеддону”, як вони з’ясували, не відкидалася, а лише відсовувалася у часі на невизначений строк.

Відмічалось радянською владою також те, що порівняно з попередніми роками, зменшилася кількість зафіксованих нелегальних зібрань єговістів. Вони переважно проводилися за сімейно-родинними ознаками, тому перевіряючим органам було неможливо їх контролювати. До своїх успіхів у боротьбі з єговізмом органи влади зараховували зменшення кількості відмов віруючих Церкви від служби у Радянській армії, від голосування на виборах, розрив членів общин у деяких областях з єговізмом. Зокрема у 1976 р. у Донецькій області з громади єговістів вийшло три особи, дві з яких, під тиском владних інстанцій, виступили у місцевій пресі. А колишній керівник

еговістського підпілля Кримської області І.Полоченко виступив по радіо з осудом “ворожої діяльності еговізму”. Однак все одно більшість відданих віровченню членів еговістських общин, як зазначали органи влади, “під впливом своїх вожаків” висловлювали думку, що реєстрація для них була можлива лише за умови визнання у країні керівництва світового центру еговістів у Брукліні (США)<sup>15</sup>.

Все ж владні органи намагалися зібрати якнайбільше інформації про еговістське підпілля, особливо у Західних областях України, де існування великої кількості віруючих цієї релігійної течії підривало авторитет радянської ідеологічної системи, яка не визнавала проявів інакодумства, особливо релігійного. Зокрема у Чернівецькій області, як доповідав у ЦК КП України секретар обкому КПУ В.Слинченко, на кінець 1970-х рр. було зафіксовано півтори тисячі віруючих свідків Ієгови, які, однак, не склали єдиного цілого, а були роз’єднані на угруповання, що протистояли одне одному. Найбільш багаточисельними були зятеківські громади Бруклінського спрямування – більше 1100 осіб, керівництво яких мешкало на території Молдавії. Лідери цих громад вимагали від своїх послідовників високого рівня дисципліни; обов’язкового вивчення на студіях, які проводилися 2-3 рази на тиждень, еговістської літератури; щомісячної звітності кожного члена релігійного гуртка чи групи перед вищестоящими керівними ланками щодо виконаної ними роботи з розповсюдження віровчення; обов’язкового здавання грошових пожертв, конкретна сума яких не встановлювалася. 1977 р. у селі Новоселиця Кельменецького району була навіть створена школа з вивчення еговістської догматики для віруючої молоді. Для більшої конспірації її заняття проводилися у будинках еговістів у нічний час. На них вивчалася бруклінська література, давалися завдання для виконання удома. Однак місцевим органам влади школу вдалося виявити і вона припинила своє існування.

Іншим напрямком еговістів були “нейтралістські” групи, які утворилися у деяких районах області у складі понад 200 осіб. Вони виникли унаслідок відмови частини віруючих від зв’язку з американським еговістським Бруклінським центром. Прихильники цієї течії вивчали Біблію та орієнтувалися на праці засновників еговізму – Руссела і Руттерфорда. Діяльність “нейтралістів”, за відомостями органів влади, була обмежена рамками області.

Все ж, незважаючи на неоднорідність і розбіжності у тлумаченні вчення засновників цієї течії пізнього протестантизму, еговістське підпілля залишалося чітко організованою структурою. Її актив і надалі проводив, як визначив В.Слинченко, “ворожу і антигромадську діяльність, направлену на невизнання радянських законів, ухиляння від служби у Радянській Армії, відмову від голосування, розпалювання релігійного фанатизму у віруючих, на прийняття активних заходів з вербування у секту нових осіб, особливо з числа молоді”. Тобто

єговістське підпілля так і залишалося небезпечною невирішеною проблемою для партійних органів республіки<sup>16</sup>.

Ця проблема продовжувала бути невирішеною й особливо турбувала партійні органи республіки у першій половині 1980-х рр. Як зазначав голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР М.Колесник, на початку 1984 р. в Україні було обліковано 215 об'єднань єговістів, що становило три чверті їх загальної кількості у країні. В основному вони були зосереджені у сільській місцевості західних областей: Закарпатській – 64 об'єднання, Івано-Франківській – 41, Чернівецькій – 18, Тернопільській – 16, Львівській – 14, Волинській – 12, Рівненській – 3. Об'єднання єговістів також існували у Одеській області – 14 груп, Донецькій – 11, Вінницькій і Запорізькій – по 4, Дніпропетровській і Миколаївській – по 3, Ворошиловградській, Кіровоградській і Кримській – по 2, Полтавській і Києві – по 1 групі. Таким чином підпільні релігійні громади єговістів продовжували діяти у 18 областях республіки.

Органами влади у цей період часу була відмічена тенденція міграції єговістів у промислові райони УРСР, як у процесі організованого набору робітників, так і шляхом приватних переїздів. На нових місцях проживання вони активно вели місіонерську діяльність, використовуючи з цією метою родинні зв'язки, відхідництво віруючих від інших релігійних течій, підтримуючи людей у моменти особистої скрути, обов'язково займалися релігійним вихованням дітей у сім'ї.

Які б заходи не вживали партійні і контролюючі органи у ході багаторічної антирелігійної боротьби, тиску на єговістів і “обробки” їх віруючих, Церква свідків Іегови так і залишалася єдиною у республіці протестантською течією, жодне об'єднання якої не пішло на поступки радянській владі і не погодилося на офіційну реєстрацію. Як наголосив М.Колесник, “за вказівкою світового центру єговізму, який розміщувався у США, верховоди цієї секти наполягали на невизнанні радянського законодавства про культу” і не припиняли підбурювати віруючих відмовлятися від голосування та виконувати військовий обов'язок. Тож партійні, радянські і правоохоронні органи у першій половині 1980-х рр. активізували роботу з цією категорією віруючих, особливо у напрямку “розвінчування антикомуністичної сутності соціально-політичних установок керівництва всесвітньої організації свідків Іегови”<sup>17</sup>.

З цією метою у республіці було видано ряд монографій і науково-популярних робіт з критики єговізму. Поряд з політико-правовою пропагандою більш широко почали використовуватися й заходи громадського впливу і примусу. Зокрема упродовж 1980–1983 рр. 830 єговістів було “профілактовано” адміністративними органами на зборах у трудових колективах і сільських сходинах; 312 “порушників законодавства про культу” отримали офіційне попередження на



адміністративних комісіях; з 599 було стягнуто штраф; 199 віруючих-єговістів притягли до кримінальної відповідальності, дві третини з них – за відмову від виконання військового обов'язку. Посилення репресивних заходів органів влади змусило лідерів єговістського підпілля ще ретельніше конспірувати свою заборонену діяльність.

Влада фіксувала, що серед рядових віруючих з'являлися особи, які “все більше стали усвідомлювати необхідність реєстрації своїх громад в установленому порядку”. Такі настрої проявлялися у ряді єговістських об'єднань Волинської, Закарпатської, Львівської, Одеської і Тернопільської областей. При цьому наводився також приклад Донецької області, де робота радянських і партійних органів велася “продумано, ціленаправлено і системно”. Тож тут дві групи єговістів у містах Артемівськ і Сніжне “відмовилися від виконання ворожих радянському ладу політичних установок їх духовного центру” й подали заяви щодо реєстрації. Відмічалось, що розроблені цими групами основи віровчення і організація внутрішнього устрою не суперечили Положенню про релігійні об'єднання в Українській РСР. Розглянувши їх, виконавчий комітет Донецької обласної Ради народних депутатів запропонував голові Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР зареєструвати вказані дві групи. Однак М.Колесник вважав, підтримуючи у загальному цю пропозицію, що для позитивного вирішення даного питання не склалися необхідні умови. Крім того, що ці групи єговістів мали невеликий склад – 8 і 9 осіб кожна, він був переконаний, що після отримання реєстрації їх би одразу відлучили від Церкви за відступництво. А це, у свою чергу, що чітко розумів голова Ради у справах релігій, загальмувало б такий бажаний для органів влади процес переходу єговістів на позиції визнання радянського законодавства про релігійні культу<sup>18</sup>.

Л.Кравчук, який очолював у середині 1980-х рр. відділ пропаганди і агітації ЦК Комуністичної партії УРСР, аналізуючи тенденції в релігійних об'єднаннях зазначав, що релігійна ситуація у республіці свідчила про послаблення уваги місцевих органів влади до діяльності віруючих. Саме Церква свідків Ієгови характеризувалася ним однією з найбільш реакційних, і при цьому ще й становила більше однієї третини мережі нелегально діючих релігійних організацій в Україні. Будучи незадоволеним станом антирелігійної боротьби він наголосив, що у регіонах стосовно єговістських груп “копітка індивідуальна робота” часто підмінялася заходами адміністративного впливу й мало що робилося для обмеження впливу “фанатиків і екстремістів на рядових членів секти”.

У зв'язку з цим Л.Кравчук надіслав “орієнтировку” комітетам партії 17 областей і міськкому партії Києва, де існували єговістські громади, а також Раді у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, Прокуратурі, МДБ і КДБ УРСР для використання її у практичній

роботі. У “орієнтовці” зазначалося, що громади єговістів вирізнялися суворою дисципліною і централізацією організаційної структури. Культивування ними нелегальних форм роботи визнавалося націленим на “відгородження віруючих від радянської дійсності, замикання їх у рамках групи одновірців, посилення фанатизму”. Л.Кравчук наголошував на важливості врахування контролюючими органами у роботі з єговістами “нових пристосуванських тенденцій в ідеологічних установах Бруклінського центру”. Вони, на його думку, полягали у тому, що від прямих закликів віруючих до відмови служити у Радянській армії центр перейшов до “демагогічних розмов про те, що військовий обов’язок і служба в армії – це не біблійна проблема, а особиста справа кожного християнина”<sup>19</sup>.

Позитивним фактором у наближенні єговістів до радянського способу життя вважалося поступове пом’якшення ними регулятивних установок у сфері побуту і дозвілля віруючих: було знято обмеження на відвідування кінотеатрів, концертних залів, театрів, молодіжних вечорів тощо. Однак поряд з цим, як відмічав заввідділом пропаганди і агітації ЦК КПУ, “посилилися спекуляції на глобальних проблемах сучасності: загостренні міжнародної ситуації, загрози ядерної війни, енергетичній, екологічній кризах і т.ін.” Тож Л.Кравчук зробив висновок про незмінність сутності ідеології свідків Ієгови. Він наголошував, що ця протестантська течія “залишалася набором украй реакційних проімперіалістичних клерикальних концепцій, які не визнавали комунізм і соціальний прогрес й нагнітали страх перед наближенням Армагеддону”. Крім того Л.Кравчуком простежувалася відповідність та узгодженість єговістських ідеологічних установок з направленими проти СРСР “підривними кампаніями”, до яких зараховували закордонну пропаганду щодо радянської загрози, порушення у країні прав людини тощо.

Щоб зменшити шкідливий для радянської влади вплив єговістських поглядів та способу життя на звичайних громадян та не допустити ще більшого поширення віровчення у республіці Л.Кравчук рекомендував обкомам, міськкомам, райкомам партії та радянським органам вжити термінових заходів з протидії єговістському підпіллю, у тому числі виявляти єговістів серед потенційно “небезпечних” категорій населення, зокрема, переселенців за організаційним набором, працюючих тимчасово, сезонно, тих, що перебували у роз’їздах, довготривалих відрядженнях (заготівельники, працівники транспорту, зв’язку) тощо<sup>20</sup>.

Проте усі намагання органів влади змусити єговістів позитивно ставитися до радянського законодавства про культу, сформувані у них політичну лояльність, наштотувалися на стійке неприйняття. Хоча на середину 1980-х рр. кількість їх громад дещо зменшилася – у 1986 р. нараховувалося 198 груп єговістів, у країні наступав новий період, який ще більше посилював активізацію віруючих, попри продовження

застійних процесів в Україні, що усіяко підтримувалися першим секретарем ЦК КПУ В.Щербицьким<sup>21</sup>. Однак утримати посилення релігійності населення ні йому, ні різним інстанціям, які відповідали за антирелігійну боротьбу у республіці уже було не під силу.

Таким чином упродовж 1970 - х – першої половини 1980-х рр. єговістські релігійні громади не припиняли підпільну діяльність, вступаючи у конфронтацію з органами влади. Вони залишались єдиною релігійною течією, жодна з громад якої, незважаючи на адміністративний тиск і кримінальне переслідування, не пішла на поступки радянському Комуністичному режиму й не зареєструвалася. В умовах подальшого розвитку демократичних процесів у країні неприйняття віруючими багатьох релігійних течій радянського способу життя й ідеології, сприяли послабленню авторитарного режиму Комуністичної партії, яке призвело, з рештою, до розвалу Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності, де громадянам гарантовано право на свободу думки, совісті та віросповідання.

<sup>1</sup> Дорош Є.К. Юрченко П.І. Корпорація страху [про антирадянську і реакційну суть єговізму]. – К.: Політвидав України, 1970. – 137 с.; Дорош Є.К. Ревнителі Єгови. Віруючі та атеїстична пропаганда. – Донецьк, 1972. – 70 с.; Яроцький П. Антикомунізм соціально-політичної доктрини єговізму. – К.: Наукова думка, 1976. – 216 с.; Яроцький П.Л. Идеология Бруклинского центра и религиозность Свидетелей Иеговы / Современная религиозность: состояния тенденции. – К., 1988. – 48 с.; Яроцький П.Л. Эволюция современного иеговизма. – К., 1981. – 76 с.

<sup>2</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.663. – Арк.27.

<sup>3</sup> Там само. – Спр.823. – Арк.33.

<sup>4</sup> Там само. – Спр.663. – Арк.80.

<sup>5</sup> Там само. – Спр.823. – Арк.33.

<sup>6</sup> Там само. – Спр.663. – Арк.45.

<sup>7</sup> Там само. – Спр.823. – Арк.32.

<sup>8</sup> Там само.

<sup>9</sup> Там само. – Спр.1040. – Арк.30, 61.

<sup>10</sup> Там само. – Спр.872. – Арк.10-11.

<sup>11</sup> Там само. – Спр.872. – Арк.11.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Там само. – Арк.12.

<sup>14</sup> Там само. – Спр.1040. – Арк.40-41.

<sup>15</sup> Там само. – Спр.1357. – Арк.16-18.

<sup>16</sup> Там само. – Спр.1887. – Арк.42-44.

<sup>17</sup> Там само. – Спр.2717. – Арк.7.

<sup>18</sup> Там само. – Арк.8.

<sup>19</sup> Там само. – Арк.11-12.

<sup>20</sup> Там само. – Арк.13-14.

<sup>21</sup> Там само. – Спр.2980. – Арк.41.